

УДК 342.534.2

Н.В. ШЕЛЕВЕР, Ужгородський національний університет

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ: «ІМУНІТЕТ» ТА «НЕДОТОРКАННІСТЬ»

Ключові слова: недоторканність, правовий імунітет, правова категорія, індивід

Юридична природа імунітету досить складна та неоднозначна. В українському законодавстві не проводиться чіткого розмежування понять «імунітет» та «недоторканність» і часто спостерігається ситуація, коли термін «недоторканність» використовується для позначення правового імунітету, тому важливим є питання про співвідношення таких правових категорій як «імунітет» та «недоторканність». Це дозволить виділити спільне та відмінне між даними поняттями.

Дана тема є достатньо складною та дискусійною. При визначенні категорії «недоторканність» точки зору дослідників суттєво відрізняються: починаючи з розширеного тлумачення недоторканності, що фактично зводиться до загальної системи особистих прав, до вузького, що розповсюджується на конкретний об'єкт. Дана ситуація не сприяє ефективній правозастосовній практиці.

Так, деякі автори асоціюють ці два терміни, розглядаючи їх в якості слів-синонімів. В.Є. Чіркін, наприклад, стверджує, що «недоторканність депутатів має назву депутатського імунітету» [1, с.618]. В.І. Руднев визначає сутність депутатського імунітету через призму додаткових гарантій недоторканності депутата [2, с.22]. Ф.А. Агаєв і В.М. Галузо навпаки вважають, що депутатська недоторканність «у власному значенні слова охоплює лише частину імунітетів» [3, с.25].

На наш погляд, правова недоторканність виступає у виді додаткових гарантій і переваг у випадках притягнення до юридичної відпо-

відальності і виконання пов'язаних з нею процесуальних обов'язків.

Одні вчені розуміють під недоторканністю право кожного громадянина на охорону і захист від неправомірних посягань, на основні життєві блага і цінності, невід'ємні від особистості (життя, здоров'я, свободу, честь і гідність) [4, с.291; 5, с.18]. Інші прихильники широкого розуміння терміну «недоторканність» включили в його зміст і охорону умов життєдіяльності особи, в тому числі недоторканність житла [6, с.16] і охорону майна особистості [7, с.34]. Деякі з них занадто широко розуміють поняття недоторканність, яке охоплює майже всі компоненти, що характеризують сферу особистого життя, доказуючи подібний підхід тим, що при порушенні недоторканності житла, таємниці листування та інших атрибутів особистого життя громадян, об'єктом завдання шкоди є не приміщення, де живе людина, не листи, не телеграми і т.д., а сама особистість з властивими їй поглядами, цінностями, інтересами [8, с.11].

Проте, опоненти широкого тлумачення терміну «недоторканність» вказують на ту обставину що до особистої недоторканності слід віднести лише ті об'єкти, які безпосередньо пов'язані з самим існуванням особистості, а не з умовами в яких відбувається це існування. На думку А.А. Опалевої, об'єктами особистої недоторканності є «фізичний стан людини, до якого відносяться життя, здоров'я, тілесна цілісність (фізична недоторканність); можливість володіти собою і на свій розсуд визначати місце перебування і вид занять (недоторканність індивідуальної свободи); честь, гідність, етична свобода (духовна недоторканність)» [9, с.23].

Так, Д.Л. Мердок під особистою недоторканністю розуміє фізичну недоторканність, тобто «гарантію від арешту і затримання»; до неї, таким чином, не можуть входити вимоги на користування, наприклад послугами держави чи на особистий захист від нападів» [10, с.9]. О.О. Миронов [11, с.137], А.В. Федоров [12, с.8], О.Ф. Єфремов [13] та інші пов'я-

зують недоторканність винятково з процесом притягнення до відповідальності.

В юридичній науці існує позиція, відповідно до якої поняття «іммунітет» та «недоторканність» тотожні. О.Д. Бойков в основному дотримується такої позиції і хоча прямо не показує на тотожність цих понять, але відмічає, що «юридичний іммунітет пов'язаний з поняттям недоторканності...» [14, с.159].

В ході дослідження виявлено, що, на жаль, на даний момент відсутня чітка та однозначна позиція законодавця щодо розуміння та розмежування категорій «іммунітет» та «недоторканність». Як правило, поняття іммунітет часто замінюється терміном «недоторканність». Відсутність теоретичної та правозастосовної дефініції «іммунітет», його фактичне нормативне зведення до поняття «недоторканності» створюють закономірну складність об'єктивного характеру.

Основною метою даної статті є проведення співвідношення категорій «іммунітет» та «недоторканність». Її новизна полягає в авторському підході щодо розуміння категорії «недоторканність» як складової частини категорії «іммунітет», яка співвідноситься з останнім як одиничне із загальним.

У відповідності з метою статті визначені її основні завдання:

- з'ясувати правову природу категорій «іммунітет» та «недоторканність»;
- дослідити спільні характерні ознаки та відмінності «іммунітету» та «недоторканності»;
- розробити і обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення даних інститутів.

На наш погляд, не треба ототожнювати поняття правової недоторканності окремих осіб з поняттям особистої недоторканності. О.Е. Кутафін вважає, що недоторканність виступає або як право, або як привілей: «Правом недоторканність виступає завжди, коли вона розповсюджується на все населення країни, правом-привілеєм – коли вона стосується лише окремих груп населення (депутатів, різного роду посадових осіб і т.д.) [15, с.9].

Для осіб, які займають особливе становище у державі – а це судді, депутати, Президент України – існує так звана висока степінь недоторканності. Ці особи володіють спеціальним статусом. Так, для того щоб взяти громадянина під варту, необхідне рішення суду, а от суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку.

Ця гарантія для вищих посадових осіб держави є гарантією більш високого рівня у порівнянні із загальними гарантіями недоторканності особистості. Це не є особистий привілей і ця гарантія має публічний характер, бо служить публічним інтересам, забезпечує підвищений захист законом окремих осіб, бо вони виконують державні функції, охороняє їх від необґрунтованих переслідувань, сприяючи їх безперешкодній діяльності, самостійності і незалежності.

Правова недоторканність не є монолітним утворенням. По специфіці відносин, які вона регулює, поділяється на інститут кримінального процесу та інститут адміністративного права. Кожен із них слід розглядати як складний правовий інститут, який містить в своїй структурі декілька субінститутів [16, с.40]. Наприклад, такими є субінститути затримання, арешту, порушення кримінальної справи, інші особливості порядку провадження конкретних процесуальних дій по відношенню до осіб, що володіють відповідними винятковими правами.

Таким чином, правова недоторканність є об'єднанням процесуальних субінститутів, норми яких регулюють особливий ускладнений порядок кримінального чи адміністративного судочинства, що виражається в установленні спеціальних гарантій і юридичних переваг для окремих категорій українських чи іноземних громадян.

Особиста недоторканність, як загальний інститут права, поширюється на всіх осіб незалежно від їх соціального і правового статусу. Це об'єм недоторканності, який гарантується державою для всіх фізичних осіб, на

якому базується спеціальна особиста недоторканність, розширюючи чи звужуючи її в залежності від тих чи інших обставин, пов'язаних із спеціальним правовим статусом суб'єкта недоторканності. Спеціальна особиста недоторканність виходить виключно із особливостей правового статусу відповідних категорій громадян. Це означає, що нормативне закріплення спеціальної особистої недоторканності слід розглядати не як звичайне для демократичних країн законодавче закріплення природних прав людини, а як формування специфічної категорії прав і свобод, які на розсуд держави можуть включатися в правовий статус окремих громадян і виводитися із його складу. В цьому значенні джерелом спеціальної особистої недоторканності є державна воля, яка виражена в законодавстві.

Право на особисту недоторканність є невід'ємним правом, не відноситься до прав, які залишаються незмінними по своєму об'єму, не можуть бути розширені чи обмежені. Проте, можна вести мову про імунітети та обмеження в сфері особистої недоторканності лише відносно індивідуальної свободи. Постановка питання про імунітети і обмеження у більшій мірі правомірна і застосовується до фізичної і духовної особистої недоторканності, але мова в даному випадку йде не про зміну об'єму прав на життя, здоров'я, честь і гідність, а про ступінь їх гарантування і можливості реалізації, які обумовлені підвищеною небезпекою загроз цим особистим цінностям при виконанні особистістю суспільно важливих функцій чи умовами відбування покарання за здійснене правопорушення.

Необхідність надання правових імунітетів в сфері особистої недоторканності зумовлено тим, що суб'єкти, які ними володіють, відповідно до свого посадового становища піддаються більшій небезпеці порушення своєї недоторканності ніж інші громадяни. Правові імунітети в сфері особистої недоторканності не розширюють об'єм цієї недоторканності, а скорочують можливість її обмеження. Це обумовлено тим, що право на особисту недо-

торканність, яким володіє кожна людина, уже містить в собі можливість користуватися недоторканністю в повному об'ємі. Тому правові імунітети можуть лише протистояти небезпеці недопустимого обмеження особистої недоторканності у зв'язку з виконанням суб'єктом соціально значимих функцій. З цією метою правові імунітети підсилюють захищеність від незаконного обмеження особистої недоторканності, збільшуючи об'єм вимог, які особистість може пред'явити до зобов'язаних осіб, розширюючи коло можливостей державного захисту особистої недоторканності суб'єктів, що володіють цими привілеями та імунітетами.

На наш погляд, необхідно розмежування понять «імунітет» та «недоторканність». Правова недоторканність є процесуальною складовою імунітету, як комплексної правової категорії. В цьому полягає діалектична єдність імунітету та недоторканності, проте це не означає їх повної тотожності. Ці два поняття не співпадають по об'єму, проте відсутні чіткі критерії їх розмежування.

Правовий імунітет – це загальноправова категорія, яка складається із норм, що регулюють спеціальний правовий статус окремих суб'єктів, встановлює особливу процедуру притягнення їх до відповідальності з метою забезпечення виконання цими особами важливих для держави функцій. Правовий імунітет складається з двох елементів: невідповідальності і недоторканності. Стержень дефініції «імунітет» – недоторканність – індивідуальна свобода та правовий захист відповідних суб'єктів права від мір процесуального примусу, що встановлені нормами адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального права (затримання, обшук, взяття під варту та ін.) з метою гарантування безперешкодного здійснення даними особами своїх функцій в суспільстві та державі.

Недоторканність передбачає ускладнений порядок притягнення до відповідальності визначених осіб. Наприклад, чинне законодавство України не звільняє народних депутатів

від відповідальності, проте притягнути їх можна лише за згодою Верховної Ради України. Метою недоторканності є захист особи від будь-яких переслідувань з боку правоохоронних органів за дії, акти, здійснені ними при виконанні своїх функцій.

Таке поняття недоторканності, як елемента правового імунітету, відповідає загальному поняттю недоторканності особистості. Необхідність забезпечення підвищеної недоторканності виражена чітко з позиції С.А. Авакьяна: «...якщо і по відношенню до звичайної людини необхідно всебічно перевіряти підстави притягнення до відповідальності, то по відношенню до депутата це необхідно робити ще більш глибоко і ґрунтовно» [17, с.246].

В деяких випадках правовий імунітет звільняє деяких осіб від юридичної відповідальності, відповідно у даному випадку мова повинна йти про невідповідальність. При виділенні такого елемента, як невідповідальність, треба мати на увазі, що об'єм невідповідальності може відрізнитися в залежності від конкретного виду правового імунітету. Імунітет народного депутата України передбачає невідповідальність за виражену ним думку, суддя не може бути без згоди Верховної Ради України затриманий чи заарештований до винесення судом обвинувального вироку. Проникнення в житло або інше володіння судді чи його службове приміщення, особистий чи службовий транспорт, проведення там огляду, обшуку чи виїмки, прослуховування його телефонних розмов, особистий обшук судді, а так само огляд, виїмка його кореспонденції, речей і документів можуть провадитися лише за судовим рішенням. Притягнення Президента України до кримінальної відповідальності можливе лише після закінчення терміну його повноважень або дострокового припинення його повноважень у порядку імпічменту.

На наш погляд, імунітет не є тотожний недоторканності, оскільки:

1) імунітет не є природнім правом кожного індивіда, а розповсюджується на визначених суб'єктів права чи соціальну групу;

2) на відміну від недоторканності є результатом виявлення волі держави, має чітко визначену ціль та конкретні межі своєї дії визначені в законі;

3) етимологічна складова терміну «імунітет» хоча й містить у собі значення терміну «недоторканність», проте дефініція поняття «імунітет» тільки цією складовою не обмежуються.

Імунітет не має і не може мати абсолютно характеру і виступати в ролі своєрідної «індульгенції» від всіх правопорушень і злочинів. У деяких випадках він може бути відмінений, обмежений чи від нього можуть відмовитися самі особи, які ним володіють. Подібна якісна характеристика імунітету пов'язана з тим, що дана категорія права із законного і ефективного юридичного засобу перетворюється в перешкоджаючий фактор. Так, у ст.11 Генеральної угоди про привілеї і імунітети Ради Європи від 02.09.1949 р. написано: «Член Організації не тільки має право, але і зобов'язаний відмовитися від імунітету свого представника в кожному випадку, коли на думку Члена Організації, імунітет перешкоджає здійсненню правосуддя і ця відмова може бути надана без збитку для цілі для якої імунітет був наданий».

Імунітет тісно пов'язаний з державною дисципліною, яка є невід'ємною частиною професійної діяльності носіїв правового імунітету і ставить до вказаних осіб підвищені вимоги по дотриманню не тільки правових, але також і моральних та етичних норм, що є гарантом забезпечення законності і правопорядку в державі. Подібна специфічна риса правового імунітету носить відмінний характер, оскільки до «недоторканності» дана ознака відноситься не буде.

Отже, правовий імунітет – це загальноправова категорія, яка складається із норм, що регулюють спеціальний правовий статус окремих суб'єктів, встановлює особливу процедуру притягнення їх до відповідальності з метою забезпечення виконання цими особами важливих для держави функцій. Правовий

імунітет складається з двох елементів: невідповідальності і недоторканності. Стрижень дефініції «імунітет» – недоторканність – індивідуальна свобода та правовий захист відповідних суб'єктів права від мір процесуального примусу, що встановлені нормами адміністративного, кримінального, кримінально-процесуального права (затримання, обшук, взяття під варту та ін.) з метою гарантування безперешкодного здійснення даними особами своїх функцій в суспільстві та державі.

Правові категорії «імунітет» та «недоторканність» мають різні соціальні цілі і завдання. Їх становлення йшло паралельно, але ототожнення понять «імунітет» та «недоторканність» є дискусійним питанням. Ці правові категорії мають різну юридичну природу, але недоторканність пов'язана з імунітетом і співвідноситься з ним як одиничне із загальним і є його складовою.

Недоторканність є стержнем імунітету і здійснює захист визначених суб'єктів права від мір процесуального примусу з метою забезпечення здійснення ними важливих для держави функцій. На нашу думку, дана проблема є дискусійною і потребує подальшого комплексного дослідження.

ЛІТЕРАТУРА

1. Российская юридическая энциклопедия / под общ. ред. Б. Н. Топорнина. – М. : Юристъ, 2001. – 1267 с.
2. Руднев В. И. Имунитеты в уголовном судопроизводстве : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.02, 12.00.09 / В. И. Руднев. – М., 1997. – 22 с.
3. Агаев Ф. А. Имунитеты в российском уголовном процессе / Ф. А. Агаев, В. Н. Галузо. – М. : ТЕИС, 1998. – 135 с.
4. Воеводин Л. Д. Конституционные права и обязанности советских граждан / Л. Д. Воеводин. – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 300 с.
5. Патюлин В. А. Неприкосновенность личности как правовой институт / В. А. Патюлин // Советское государство и право. – 1973. – № 11. – С. 18–23.
6. Фарбер И. Е. Конституционное право на неприкосновенность личности советских граждан / И. Е. Фарбер // Правоведение. – 1973. – С. 3–20.
7. Григорян Л. А. Неприкосновенность личности, жилища, тайна переписки и телефонных переговоров / Л. А. Григорян. – М. : Знание, 1980. – 64 с.
8. Иваник Н. П. Неприкосновенность личности и некоторые вопросы уголовного права / Н. П. Иваник // Проблемы правового статуса личности в уголовном процессе. – Саратов : Изд-во Саратовск. ун-та, 1981. – С. 9–14.
9. Опалев А. А. Личная неприкосновенность: социальное содержание и юридическая форма / А. А. Опалев // Закон и право. – 2003. – № 7. – С. 22–26.
10. Европейская конвенция о защите прав человека и основных свобод: комментарий к ст. 5 и 6 / отв. ред. Н. Б. Топорнин. – М. : Юристъ, 1997. – 321 с.
11. Миронов О. О. Конституционный статус депутатов парламентов / О. О. Миронов // Журнал российского права. – 1997. – № 4. – С. 130–138.
12. Федоров А. В. Уголовно-процессуальный институт неприкосновенности прокурорских работников и реализация гарантий прокурорской неприкосновенности : автореф. дис. на соискание ученой степени канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 / А. В. Федоров – СПб., 1995 – 19 с.
13. Ефремов А. Ф. Принципы законности и проблемы их реализации / А. Ф. Ефремов. – Тольятти : Изд-во ТолПИ, 2000. – 228 с.
14. Бойков А. Д. Имунитет депутатский / А. Д. Бойков // Прокурорская и следственная практика. – 1998. – № 1. – С. 159–166.
15. Кутафин О. Е. Неприкосновенность в конституционном праве России / О. Е. Кутафин. – М. : Юристъ, 2005. – 407 с.

16. Киримова Е. А. Правовой институт : учеб. пособие / Е. А. Киримова ; под ред. И. Н. Сенякина. – Саратов : Изд-во Саратовск. гос. акад. права, 2000. – 55 с.

17. Авакьян С. А. Депутат: статус и деятельность / С. А. Авакьян. – М. : Политиздат, 1991. – 288 с.

Шелевер Н. В. Співвідношення правових категорій: «іммунітет» та «недоторканість» / Н. В. Шелевер // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 779–784 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12snvitn.pdf>

Розглянуто правові категорії «іммунітет» та «недоторканість», розкрито їх зміст, спільне та відмінне між даними категоріями.

Шелевер Н.В. Соотношение правовых категорий: «иммунитет» и «неприкосновенность»

Рассмотрены правовые категории «иммунитет» и «неприкосновенность», раскрыто их содержание, общее и отличное между данными категориями.

Shelever N. Correlation of Legal Categories: to «Immunity» and «Inviolability»

In this article the legal categories of «immunity» and «inviolability» are considered. Their maintenance is exposed, as well as their common and differential features.